

VẤN ĐỀ BẤT BÌNH ĐẲNG TRONG TÁC PHẨM LUẬN VỀ NGUỒN GỐC CỦA SỰ BẤT BÌNH ĐẲNG CỦA J.J.ROUSSEAU VÀ GIÁ TRỊ LỊCH SỬ

ThS. NGUYỄN TRUNG HIỆU^(*)

Tóm tắt: *J.J.Rousseau được đánh giá là “người vĩ đại nhất trong tất cả những nhà phê phán sự bất bình đẳng, nhà kẻ ước xã hội thuần túy nhất của thế kỷ XVIII”⁽¹⁾. Sự phê phán quyết liệt của J.J.Rousseau đối với những chính phủ và hệ thống pháp luật thực thi áp bức, bất công cùng với những triết thuyết cổ xúy hiện thực ấy trong tác phẩm “Luận về nguồn gốc của sự bất bình đẳng” với nhiều nội dung mới mẻ, cấp bách, đã trở thành nguồn cảm hứng cho cách mạng tư sản thời cận đại. Sự phê phán của J.J.Rousseau trong tác phẩm “Luận về nguồn gốc của sự bất bình đẳng” để lại nhiều giá trị kế thừa đối với nhân loại trong quá trình đấu tranh vì tự do và bình đẳng, đặc biệt trong bối cảnh xã hội ngày nay, bất bình đẳng xã hội trên phạm vi toàn thế giới ngày càng sâu sắc và phức tạp.*

Từ khóa: bất bình đẳng; giá trị lịch sử; J.J.Rousseau

1 Nội dung tư tưởng về bất bình đẳng của J.J.Rousseau trong tác phẩm *Luận về nguồn gốc của sự bất bình đẳng*

- *Khái lược về tác giả và tác phẩm*

J.J.Rousseau sinh ngày 28/6/1712 trong một gia đình thợ thủ công làm nghề sửa chữa đồng hồ ở Geneve (Thụy Sĩ). Phần lớn cuộc đời ông sống khốn khó trong lòng Paris rục rịch nhưng đầy thiên vị, đặc quyền của đẳng cấp quý tộc. Điều này đã đem lại cho ông những kinh nghiệm và suy tư sâu sắc về tự do và bình đẳng hơn bất kỳ triết gia nào cùng thời: “Công lý và những thừa kiện vô ích để

lại trong tâm hồn tôi một mầm mống bất bình đối với các thiết chế dân sự ngớ ngẩn của chúng ta, [...] thực ra nó phá hoại mọi trật tự và chỉ làm cái việc đem sự phê chuẩn của công quyền bổ sung cho sự áp bức kẻ yếu và cho sự bất công của kẻ mạnh”⁽²⁾. Đương thời, con người và những tác phẩm của ông đôi khi khó được hiểu một cách thấu đáo, thường xuyên tự gạt mình ra ngoài lề xã hội, không gia nhập vào dòng tư tưởng chính của giới trí thức. Sau khi ông mất, giá trị tư tưởng của ông được đánh giá rất cao do gắn liền với cách mạng xã hội; đồng thời, ông được xem là một trong những kiến trúc sư chính của thời kỳ Khai sáng ở châu Âu và là nhà tư tưởng chính trị - pháp quyền có tầm ảnh hưởng quan trọng bậc nhất.

^(*) Trường Đại học Quốc tế Hồng Bàng

Tác phẩm *Luận về nguồn gốc của sự bất bình đẳng* ra đời năm 1753 xuất phát từ cuộc thi do Viện Hàn lâm Dijon (Pháp) đề xuất với đề tài: *Đâu là nguồn gốc của sự bất bình đẳng giữa người với người? Và liệu chúng có được thiết lập trên nền tảng của luật tự nhiên?* Đứng trước vấn đề này, J.J.Rousseau tỏ ra ngạc nhiên và háo hức tham gia. Vấn đề mà J.J.Rousseau thực sự đặt ra và trả lời trong *Luận về nguồn gốc của sự bất bình đẳng* là: điều gì làm cơ sở cho thực tế là gần như tất cả các xã hội loài người đều chứa đựng sự bất bình đẳng giữa các thành viên về sự giàu có, quyền lực và uy tín, phổ biến đến mức dường như là một đặc điểm lâu dài của tình trạng con người? Liệu có phải bất bình đẳng do luật tự nhiên quy định như nhiều triết gia đã từng khẳng định và cũng là hàm ý của Viện Hàn lâm Pháp trong câu hỏi lần này? Với câu trả lời có phần xa lạ so với thời đại, dù không đạt giải nhưng với tinh thần nhân văn, ý tưởng độc đáo, văn phong cuồng nhiệt, những luận giải của J.J.Rousseau đã tạo ra tiếng vang lớn, trở thành một trong những tác phẩm nổi bật nhất thời kỳ Khai sáng.

- *Tư tưởng của J.J.Rousseau về nguồn gốc và bản chất của bất bình đẳng*

J.J.Rousseau thừa nhận giữa người với người có hai loại bất bình đẳng. Loại thứ nhất là bất bình đẳng tự nhiên hay sự chênh lệch giữa người với người về mặt sinh học, là điều hoàn toàn khách quan. Loại thứ hai là bất bình đẳng luân lý, là sự chênh lệch về địa vị xã hội gắn liền với đặc quyền, đặc lợi mà một nhóm người được hưởng nhiều hơn so với phần còn lại. Theo J.J.Rousseau, sự bất bình đẳng tự nhiên không thể là nền tảng để thiết lập sự bất bình đẳng luân lý, không là cơ sở cho một thứ quyền lực vững chắc đặt lên cuộc sống của con người. Ở đó, một bên hoàn toàn hưởng những đặc quyền, đặc lợi, một bên gánh vác mọi nghĩa vụ và bổn phận. Thực chất, bất bình đẳng luân lý bắt đầu từ tư hữu - vốn hoàn toàn

xa lạ với con người. Khác với Locke, theo J.J.Rousseau, tư hữu không phải thuộc về bản tính tự nhiên của con người, không đơn thuần là phương tiện để tự bảo tồn, mà là dấu hiệu của đặc quyền và sự khác biệt. Chúng khởi đầu cho tất cả bạo lực, đè nén, bất công, phân chia giai cấp, chiến tranh và những điều khủng khiếp.

“Trái cây của đất là thuộc về mọi người và bản thân đất chẳng thuộc về ai cả”⁽³⁾. Lý lẽ ấy vốn dĩ rất dễ hiểu, chẳng có lập luận nào đủ chắc chắn để khẳng định một người có thể sở hữu nhiều hơn nhu cầu của họ trong khi đồng loại đang chết vì đói. Không có lý do chính đáng để biện minh và không đủ sức mạnh để tự vệ, những người giàu vạch ra một “mánh khóe” để áp đặt một thứ quyền lực lên những kẻ phần nọ và yếu đuối. Khi tham gia vào khế ước, người nghèo không nhận ra rằng, họ đang tự định đoạt số phận của mình như một tầng lớp thấp hơn và dùng ý chí của mình để duy trì những bất công đã tồn tại, để rồi: “chạy vào những vòng xích của họ trong niềm hy vọng bảo vệ quyền tự do của họ”⁽⁴⁾. J.J.Rousseau đã đưa ra một phiên bản mang tính cách mạng về khế ước thành lập xã hội, với cơ sở là sự gian xảo, thiên cận và kết quả đưa lại là sự ổn định của tình trạng bất bình đẳng và áp bức. Các chính phủ được dựng lên nhằm mục đích thể chế hóa lợi ích và lý tưởng của giai cấp thống trị.

Khi kết thúc cuộc thảo luận, J.J.Rousseau đã dành những dòng cuối cùng của *Luận văn* trả lời câu hỏi của Viện Hàn lâm nêu ra. Ông cho rằng, sự bất bình đẳng luân lý giữa con người đang tồn tại không những không có cơ sở từ luật tự nhiên, mà còn đi ngược lại với những gì là “tự nhiên và lẽ phải”, mọi sự bất bình đẳng luân lý đang tràn lan, nghịch lý và phi đạo đức đều do con người tạo ra, quy ước và duy trì bằng pháp luật và nhà nước. Theo quan điểm của J.J.Rousseau, địa vị của một số tầng lớp người nhất định là sản phẩm của trật tự xã

hội, chứ không phải là một sự biện minh cho nó. Nói cách khác, đó là sự dung dưỡng chứ không phải tự nhiên, quyết định ai trở thành người cai trị và ai là người bị trị. Ý tưởng rằng có một hệ thống phân cấp vốn có giữa mọi người là dựa trên một cái nhìn méo mó về bản chất con người, trong trạng thái tiền văn minh không có người cai trị: chỉ có sự tha hóa của các xã hội mới chia nhân loại thành các tầng lớp như vậy.

Hóa ra, sự bất bình đẳng luân lý là công trình con người tạo ra với ba giai đoạn: Giai đoạn đầu là sự thiết lập về luật và quyền tư hữu đưa đến sự bất bình đẳng giàu nghèo. Giai đoạn thứ hai là sự thiết lập thể chế tư pháp, chuẩn mực và định chế, đưa đến hệ quả của kẻ mạnh kẻ yếu, kẻ có uy quyền và kẻ giữ bần phận. Giai đoạn thứ ba, giai đoạn cuối cùng, đỉnh điểm của bất bình đẳng là việc chuyển đổi quyền hợp pháp thành quyền lực tùy tiện với sự hình thành hai lớp người - chủ và nô, từ thời điểm ấy sẽ không có vấn đề về đức hạnh hay đạo đức, tất cả đều bình đẳng và vô quyền như nhau trước một bạo chúa. J.J.Rousseau khẳng định: “tất cả sự bất bình đẳng hiện đang lan tràn khắp nơi là do sức mạnh và sự phát triển của các quan năng của chúng ta và sự tiến bộ của tâm trí con người, và cuối cùng sẽ trở nên vĩnh viễn và hợp pháp bằng cách thiết lập quyền tư hữu và luật pháp [...] rõ ràng là trái với luật tự nhiên, dù ta định nghĩa luật này thế nào đi nữa, khi trẻ nhỏ ra lệnh đối với những người già, kẻ ngốc ra lệnh cho người khôn ngoan, và một số ít người có đặc quyền lợi sở hữu quá nhiều thứ dư thừa, trong khi có vô vàn những người đói khát cầu mong một chút gì cho nhu cầu thiết yếu của họ”⁽⁵⁾.

Bất bình đẳng tiếp nối nhau và ngày càng phi đạo đức, tàn nhẫn, đòi trụy, thú tính, vô nhân đạo, đó là “nạn phá thai, tục hiến, những trò giao hợp đòi bại trái tự nhiên, nạn vút bỏ hay giết chết vô số trẻ con vốn là nạn nhân của sự nghèo khó của cha mẹ chúng”⁽⁶⁾, tất cả đều là những gì xảy ra trong nền văn

minh của loài người. Rõ ràng, “đây không phải là trạng thái ban đầu của con người, mà nó chỉ đơn thuần là tinh thần của xã hội, và sự bất bình đẳng mà xã hội tạo ra, do đó làm biến đổi và thay đổi tất cả các khuynh hướng tự nhiên của chúng ta”⁽⁷⁾. Trên thực tế, sự dẫn dắt của J.J.Rousseau cho phép ông tấn công các chế độ chính trị hiện tại ở hai mức độ: *thứ nhất*, chỉ ra bản chất đáng ngờ về mặt đạo đức của bản hợp đồng ban đầu hình thành nên nhà nước; *thứ hai*, thêm vào đó, các chế độ hiện tại dù ở mức độ nào cũng đã cấu thành một sự vi phạm các điều khoản của khế ước. Nguồn gốc của chính phủ và sự gia tăng quyền lực của các nhà cai trị sau đó, đều thể hiện các giai đoạn liên tiếp trong quá trình gia tăng bất bình đẳng luân lý giữa con người với nhau. Tình trạng này sẽ tồn tại cho đến khi chính quyền hoặc hoàn toàn bị lật đổ bởi các cuộc cách mạng mới, hoặc một lần nữa được quay trở lại với tính hợp pháp của nó.

- *Tư tưởng của J.J.Rousseau gợi mở phương thức xóa bỏ bất bình đẳng*

Ân sâu trong sự mâu thuẫn, sự bi quan, sự phẫn nộ, trong *Luận văn* này, J.J.Rousseau khéo léo gieo niềm tin về những điều tốt đẹp dành cho con người trong một trật tự xã hội có pháp luật và đạo đức, thay vì đề cập đến khả năng thủ tiêu tình trạng hiện có của tồn tại, rũ bỏ xã hội để trở về trạng thái ban đầu của con người, ông hướng mọi giá trị văn minh đến việc phục vụ con người. Ở đây, những luận điểm chỉ dừng lại ở sự gợi mở và tiếp tục được ông trình bày kỹ hơn ở các tác phẩm sau này, như *Khế ước xã hội* và *Emile*. Căn cứ vào lòng thương hại, cùng với “amour de soi” - tự yêu lấy mình, J.J.Rousseau cho rằng, con người ai cũng có lòng thương đồng loại hay tình bác ái. Từ lòng trắc ẩn tuôn chảy tất cả những đức tính của xã hội và thông qua lòng trắc ẩn, chúng ta đồng nhất với người đau khổ và trực tiếp cầu mong, như họ cầu mong cho chính họ được giảm bớt “nỗi đau và sự bất an”.

Quan niệm ông về chủ đề này khá nhẹ nhàng, nhưng cũng đủ gọi lên trong chúng ta những phương án toàn diện và triệt để hơn ý nghĩa của lòng trắc ẩn trong các lập luận của *Emile*, dù J.J.Rousseau không phát triển thêm ở đây - rằng con người có thể có vị trí trong cuộc sống của nhau trong những điều kiện khác ngoài việc tranh giành đặc quyền. Điều này cung cấp cho chúng ta một lý do để tin rằng, theo cách nghĩ của J.J.Rousseau, con người có thể liên hệ với nhau trên cơ sở không cạnh tranh, không bạo lực để cuộc sống ổn định trong xã hội không bị điều khiển bởi ác ý và khốn khổ. Theo J.J.Rousseau, “Tôi cho rằng, bản thân không sợ bị nhận xét là mâu thuẫn khi xem con người sở hữu một đức hạnh tự nhiên mà ngay cả kẻ xấu xa hung bạo nhất cũng không thể phủ nhận được”⁽⁸⁾.

Niềm tin này được củng cố khi tìm hiểu những tác phẩm về sau của J.J.Rousseau, nhất là tác phẩm *Khế ước xã hội*. Ở đó, thay vì tiếp tục bàn về một chính quyền được tạo ra như sự lừa mị áp đặt lên những thành viên dễ bị tổn thương của xã hội, một chính quyền được thành lập dựa trên một khế ước không chính đáng, J.J.Rousseau nỗ lực làm rõ cách thức thực hiện những điều luật công bằng và một công ước xã hội trong sự đồng thuận tự do của những người bị cai trị, nhằm ngăn cản những hình thức bóc lột của sự bất bình đẳng và thay thế lòng kiêu ngạo nguy hại bằng đức hạnh của người công dân, với hy vọng có thể tạo nên tình trạng mới mà ở đó người công dân được tự do và bình đẳng. Ông viết trong tác phẩm *Khế ước xã hội*: “Các điều khoản ấy (khế ước) - nếu được hiểu chính xác - có thể được rút gọn lại trong một điều: Sự chuyển nhượng hoàn toàn của mỗi thành viên với tất cả quyền của mình cho Cộng đồng; có nghĩa là, trước hết, khi mỗi người tự dâng hiến hoàn toàn thì tình trạng của mọi người đều ngang nhau; và ai nấy đều có quyền lợi tương xứng”⁽⁹⁾.

Khế ước xã hội giờ đây là căn cứ không thể chối cãi về sự bình đẳng của mọi công dân. Khẳng định tính hợp pháp của quyền lực nhà nước thì phải thừa nhận khế ước xã hội, một khi như thế thì phải thừa nhận mọi cá nhân hợp thành xã hội đã bình đẳng trước đó là luôn được bình đẳng: “Thay vì hủy bỏ sự bất bình đẳng tự nhiên thì trái lại, khế ước căn bản thay thế sự bất bình đẳng trên hình thức, một sự bất bình đẳng mà thiên nhiên có thể đã tạo ra giữa người với người bằng một sự bình đẳng hợp pháp có tính đạo đức. Cho nên, bất cứ kẻ nào không được bình đẳng trong sự thông minh và sức mạnh, sẽ trở nên bình đẳng qua khế ước và quyền lợi về pháp luật”⁽¹⁰⁾.

2. Giá trị tư tưởng về bất bình đẳng của J.J.Rousseau trong tác phẩm *Luận về nguồn gốc của sự bất bình đẳng*

Thứ nhất, tư tưởng của J.J.Rousseau về bất bình đẳng chứa đựng giá trị nhân văn và tinh thần cách mạng cao cả

Trên cơ sở phản ánh hiện thực bất bình đẳng trong xã hội, vạch rõ bản chất và nguồn gốc của sự bất bình đẳng, J.J.Rousseau chỉ trích hầu như tất cả các hình thức cai trị và chính phủ đã được thiết lập như chỉ để thực thi các bất bình đẳng và áp bức, “buộc những công cụ mới lên những người nghèo khổ và trao quyền lực mới cho những người giàu có [...] và vì lợi thế cho một vài cá nhân tham vọng, buộc toàn nhân loại phải lao động vĩnh viễn, chịu sự nô lệ và khốn khổ”⁽¹¹⁾, phản ánh khát vọng tự do, bình đẳng của nhân loại, chống lại chế độ phong kiến lỗi thời, lạc hậu, là động lực trực tiếp cho cách mạng Pháp năm 1789.

J.J.Rousseau bày tỏ sự phẫn nộ trước thực trạng bất bình đẳng trong xã hội, nhưng không chỉ vì những hệ lụy mà nó đem lại, mà còn vì nguồn gốc và nền tảng thiết lập sự bất bình đẳng ấy được che đậy bởi nhiều học thuyết, nhằm quàng lên cổ nhân dân cái ách áp bức có vẻ “hợp tự nhiên”, “hợp lẽ phải”, tiếp tục củng cố đặc

quyền, đặc lợi cho giai cấp thống trị. Thời cổ đại, Aristotle cho rằng, vì thiên nhiên ban tặng cho con người những năng lực và tài năng khác nhau - những khác biệt ngụ ý thứ bậc tự nhiên giữa con người - nên nó được coi là nguồn gốc, hay nền tảng của sự bất bình đẳng. Kế thừa quan điểm này, Thomas Aquinas cho rằng, luật tự nhiên là một phần các quy tắc và hành động mà con người phải tuân theo khi sống trong xã hội - nơi luôn tồn tại sự bất bình đẳng về quyền lực, có kẻ cai trị và bị trị, sự chênh lệch về quyền lực và lợi ích giữa con người với nhau.

Bên cạnh đó, một số lập luận truyền thống luận giải nguồn gốc của sự bất bình đẳng là đến từ Đức Chúa Trời theo nghĩa là các vị vua và những người cai trị có “quyền thiêng liêng” đối với quyền lực đề lên thần dân của họ, mà Robert Filmer ở Anh và Jacques - Benigne Bossuet ở Pháp là những nhân vật có ảnh hưởng nhất. Phản bác các quan điểm trên, theo J.J.Rousseau, tự nhiên vốn không phân chia con người thành thứ bậc để đóng những vai trò khác nhau khi gia nhập vào xã hội, thay vào đó, chính xã hội đã nhào nặn con người vào tình trạng mà sau này dường như là điều tự nhiên đối với họ. J.J.Rousseau viết: “Các luật gia, những người đã xác định một cách nghiêm túc rằng đứa con của một nô lệ khi đến thế giới cũng là một nô lệ, đã quyết định rằng người ta sẽ bước vào thế giới không phải là thế giới của mình”⁽¹²⁾.

Trong *Luận văn*, “ông say sưa nói về khả năng quần chúng nhân dân vùng lên thủ tiêu nền chuyên chế, phế bỏ ngai vàng của sự chết chóc và bất hạnh, và gọi hành động ấy là hợp quy luật tiến hóa của lịch sử nhân loại”⁽¹³⁾. Có thể thấy, lập luận của ông đã gây sững sốt đối với những ai đọc kỹ tác phẩm này ở Pháp thời vua Louis XV, khi họ nhận ra rằng, vị vua của một quốc gia vĩ đại đã nắm giữ ngai vàng của

mình không phải bằng sự phê chuẩn của thần thánh hay bằng đức hạnh xuất chúng của bản thân, mà chẳng qua là may rủi và sự cướp đoạt. Cách mạng Pháp bùng nổ là tất yếu và *Tuyên ngôn nhân quyền và dân quyền* theo sau nó, đều là sự phản ánh tư tưởng chính trị, pháp quyền nói chung và vấn đề bất bình đẳng nói riêng của J.J.Rousseau, trở thành một nguyên tắc làm nền tảng lý luận cho hầu hết các nền dân chủ hiện đại.

Thứ hai, tư tưởng của J.J.Rousseau về nguồn gốc và nền tảng của bất bình đẳng có giá trị dự báo về khả năng vận động của xã hội cùng những hệ lụy của sự phát triển thiếu kiểm soát của nền văn minh, đồng thời gợi mở phương hướng khắc phục đối với hiện trạng bất bình đẳng trong xã hội ngày nay

Trong *Luận văn* này, J.J.Rousseau đã phác họa rõ nét sự đối lập giữa giá trị của nền văn minh và ảnh hưởng tiêu cực đối với xã hội, giữa sự tiến bộ trong đời sống vật chất của con người và sự tha hóa về mặt đạo đức ở họ. Đây là nghịch lý có tính hiện thực: con người càng văn minh thì càng tàn nhẫn, sự gia tăng chênh lệch đến mức tương phản và ngày càng trở nên sâu sắc giữa hai lớp người: giàu - nghèo. Từ đó, ông đã phác thảo một lý thuyết về sự tiến hóa của xã hội loài người, thể hiện một cách nổi bật tính biện chứng của sự phát triển xã hội với cuộc đấu tranh của các mặt đối lập, sự hiện diện và vận động của những mâu thuẫn nội tại. Trong tác phẩm *Sự phát triển của chủ nghĩa xã hội từ không tưởng đến khoa học*, F.Engels đã đánh giá tác phẩm này của J.J.Rousseau là một kiệt tác của phép biện chứng: “Họ cũng đề lại cho chúng ta nhiều kiệt tác về phép biện chứng; chúng ta chỉ cần kể những cuốn “Người cháu trai của Ra - mô” của Đi - đơ và “Bàn về nguồn gốc sự bất bình đẳng giữa người với người” của Rút-xô”⁽¹⁴⁾.

Tác giả Cranston nhận xét: “Chưa đầy một trăm trang, Rousseau đã phác thảo một lý thuyết về sự tiến hóa của loài người, định hình trước những khám phá của Darwin; ông đã cách mạng hóa việc nghiên cứu nhân loại học và ngôn ngữ học, và đã có đóng góp to lớn cho tư tưởng chính trị và xã hội. Ngay cả khi lập luận của ông ấy hiếm khi được người đọc hiểu đầy đủ thì nó vẫn làm thay đổi cách nghĩ của mọi người về bản thân và thế giới của họ; thậm chí còn thay đổi cách cảm nhận của họ”⁽¹⁵⁾. Thật vậy, với mục tiêu có phần tham vọng, khác biệt giữa lý tưởng và thực tiễn chính trị khiến câu trả lời mà J.J.Rousseau đưa ra không thuyết phục được tất cả độc giả của mình. Dầu vậy, những gì mà *Luận văn* này đem lại vẫn chứa đựng đầy đủ cái nhìn sâu sắc về tình trạng con người và các lực lượng chi phối họ, vừa phản ánh sự tự tin của thời đại vừa đứng lên thách thức chúng. Những gì J.J.Rousseau trình bày trong *Luận văn* ứng nghiệm như một lời báo trước cho giai đoạn tiếp theo của nhân loại. Đi kèm với sự phát triển như vũ bão của khoa học, kỹ thuật, công nghiệp như là nhu cầu thiết yếu của đời sống, dường như lòng tham của con người từng bước nuốt chửng lẽ phải và đạo đức.

Do đó, thời kỳ Khai sáng ở châu Âu cũng đánh dấu cho thời đại bành trướng thuộc địa lên trên các phần lãnh thổ còn lại, gieo rắc chính sách nô dịch, đàn áp và bóc lột kéo dài, những cuộc chiến phạm vi toàn thế giới, để lại hậu quả vô cùng nặng nề cho đến ngày nay. Trong điều kiện phức tạp của sinh hoạt chính trị, hiện nay, bóng ma của chủ nghĩa phát - xít và chủ nghĩa phân biệt chủng tộc, những xung đột văn hóa - dân tộc - tôn giáo chứng tỏ rằng, để nhân loại đạt được sự tiến bộ bền vững rất cần phải khắc phục mâu thuẫn giữa tiến bộ của nền văn minh và các chuẩn mực đạo đức và lý tưởng chính trị, bảo đảm duy trì sự phát triển của xã hội và sự bình đẳng giữa các công dân.

3. Kết luận

Sự nghi ngờ của J.J.Rousseau về quyền lực làm cơ sở cho sự tồn tại của nhà nước, phê phán chính phủ coi thường tự do cá nhân hoặc không thúc đẩy bình đẳng xã hội, là những tư tưởng có ảnh hưởng sâu rộng và rõ rệt của J.J.Rousseau về phương diện chính trị, pháp quyền. Những quan điểm của ông về bất bình đẳng trong mối liên hệ với sở hữu tư nhân, pháp luật và nhà nước, lên án mọi nhà nước thiết lập sự áp bức, bất công, mong muốn hướng tới một chế độ công bằng và bình đẳng thực sự... dường như mở đường và dự báo cho sự ra đời của chủ nghĩa Mác - Lênin, có giá trị kế thừa trong sự nghiệp xây dựng Nhà nước pháp quyền xã hội chủ nghĩa Việt Nam hiện nay □

(1) Patrick Riley, *Companion to Rousseau*, Cambridge University Press, 2006, pp.01

(2) Jean Jacques Rousseau, *Những lời bộc bạch* (Lê Hồng Sâm dịch), Nxb Tri thức, Hà Nội, 2012, tr.392 (3), (4), (5), (6), (7), (8), (11) và (12)

Jean Jacques Rousseau, *Discourse on the Origin of Inequality* (Translated by G.Cole), Edited and published by Barnes & Noble, 2008, pp.54, 68, 84, 88, 83, 44, 68 và 74

(9) và (10) Jean Jacques Rousseau, *Khế ước xã hội* (Dương Văn Hóa dịch), Nxb Thế giới, Hà Nội, 2008, tr.45 và 56

(13) Đinh Ngọc Thạch - Doãn Chính, *Lịch sử triết học phương Tây*, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, 2018, tr.857

(14) C.Mác và Ph.Ăngghen, *Toàn tập*, t.19, Nxb Chính trị quốc gia, Hà Nội, 1995, tr.436

(15) Nicholas Dent, *Rousseau*, Published by Routledge - Taylor & Francis Group, 2008, pp.58